

Barn og unge i familier med langvarig økonomisk sosialhjelp

Sammendragsrapport

Vidar Hjelmtveit, Høyskolen i Oslo
ISBN 000-0000-000
Rapportnummer 43-04
16.11.2004

Innhold

1.	Mål for prosjektet	1
2.	Hovedfunn	1
3.	Om metodiske sider ved undersøkelsen	2
4.	Barnas situasjon	2
4.1.	Familieforhold.	2
4.2.	Materielle forhold, aktiviteter.	3
4.3.	Materielle savn gir sosiale tapsopplevelser	4
4.4.	Sosiale nettverk.	4
4.5.	Hvordan reagerer ungdommene på situasjonen sin?	6

5.	Om foreldrenes situasjon.	7
5.1.	Bakgrunnsopplysninger	7
5.2.	Sammenfatning av klientsituasjonen	7
5.3.	Om ulike konsekvenser av en vanskelig økonomi	8
5.4.	Foreldrerollen	9
5.5.	Relasjonene til sosialkontoret	10

1. Mål for prosjektet

Formålet med prosjektet er å beskrive og analysere hva en oppvekst preget av økonomisk knapphet (der foreldrene er langtidsmottakere av økonomisk sosialhjelp) kan bety for barn og unges levekår og livskvalitet, og da spesielt i forhold til sosial deltaking og inkludering. Hvordan opplever og fortolker de unge sin situasjon, og hvordan ser de på seg selv og sin framtid?

Gjennom intervjuer med foreldre og med saksbehandlere på sosialkontor vil prosjektet også si noe om familiemessige og sosialpolitiske rammer rundt barnas livssituasjon. Innsikt i hvordan foreldrene opplever sin livssituasjon, vil være et viktig bakteppe for fortolkning av barnas fortellinger om sine liv.

Intervjuene med saksbehandlerne kan kaste lys over barnas situasjon både direkte og mer indirekte. Direkte, gjennom nivået på den økonomiske stønaden til familien generelt, og spesielt i forhold til saksbehandlerens fortolkning av normene for støtte til barnas fritidsaktiviteter. Mer indirekte, gjennom sosialkontorets kontakt med foreldrene. Om relasjonen med sosialkontoret oppleves som en støtte eller som en byrde, kan i sin tur være en viktig faktor i barnas hverdagsliv.

2. Hovedfunn

2.1. Barnas situasjon

Barna opplever et savn av goder, opplevelser og aktiviteter. Disse savnene innebærer samtidig sosiale tapsopplevelser – spesielt ungdommene sammenligner seg med de andre og opplever seg selv som "fattige". Både den økonomiske knappheten og det sosiale selvbildet som fattig synes å innsnevre det sosiale handlingsrommet. Omkring en tredjedel opplever seg som nærmest sosialt isolert. De unge reagerer ulikt på situasjonen som "fattig", men mange uttrykker tristhet og resignasjon.

De fleste er bevisste på at de selv ikke vil bli "fattig" som voksen, men mange ser samtidig at muligheten er til stede for at de selv blir sosialklient som 18-åring.

2.2. Foreldrenes situasjon

Opplevelsen av livssituasjonen for foreldrene kan generelt beskrives som "underskudd på overskudd". De fleste ser denne situasjonen spesielt i sammenheng med følgende tre forhold:

1. Et liv preget av økonomiske problemer, med et vedvarende "knapphetens tyranni", som tærer på energi og tiltaksevne.
2. Satsene for livsopphold gir få muligheter for variasjon og atspredelser, tilværelsen preges av monotoni. Savn av ferie er et helt gjennomgående tema, samt skyldfølelse overfor barna ut fra opplevelsen av å ikke strekke til som forelder og forsørger
3. Stadige frustrasjoner i kontakten med et hjelpeapparat som mange opplever som en tilleggsbelastning i en allerede vanskelig livssituasjon.

2.3. Hjelpeapparatet

Offisielle intensjoner om å ta høyde for barns fritidsaktiviteter i den økonomiske sosialhjelpen (Rundskriv I-34/2001) synes ikke å være innfridd. Saksbehandlerne gir generelt uttrykk for at slike utgifter forutsettes dekket gjennom de faste normene/ barnetrygden, og at det er blitt mindre rom for skjønn. For eksempel hevder mange at § 5.2 om stønad i særlige tilfeller blir lite brukt.

Videre gir saksbehandlerne uttrykk for at sosialkontoret i liten grad har "blikk" for barnas situasjon i familier med økonomisk sosialhjelp. Kontoret forholder seg til de voksne, og det er sjelden hjemmebesøk. Barna i disse familiene kan synes å falle i en gråson mellom sosialkontoret og barnevernet i forhold til å få viktige behov dekket. Det virker som det er lite samarbeid mellom disse instansene ut fra et helhetlig, forebyggende perspektiv, for eksempel med bruk av frivillige forebyggingstiltak i barnevernlovens § 4.4. (jf St.meld. 39 (2001- 2002), kap. 5.5.4 og kap. 13)

3. Om metodiske sider ved undersøkelsen

Familiene er valgt ut av sosialkontorene, etter følgende kriterier:

- langtidsmottakere (minst to - tre år),
- barn over 10 år
- etnisk norsk bakgrunn.

Det er gjort kvalitative intervjuer med 17 barn/ungdommer i alderen 10 til 17 år, 20 foreldre (to av slo forespørsler om intervju med barna), og med 22 saksbehandlere fra 12 sosialkontorer i seks by- og forstedskommuner i det sentrale Østlandsområdet. Kontaktetableringen med sosialkontorene ble tidkrevende. Stikkord er her tilgjengeligheten til det enkelte kontor og kontaktperson, og den interne prosessen med å gi grønt lys for prosjektet. Det videre arbeidet med å finne fram til klienter, oppnå samtykke til intervju og lage konkrete avtaler om intervju var også til dels omstendelig og tidkrevende.

Ved siden av at målgruppen viste seg å være liten og vanskelig å identifisere, ble også bortfallet stort. I alt ble 24 sosialkontorer kontaktet. Tolv kontorer kunne ikke delta ut fra begrunnelser som lav prioritet, for liten kapasitet eller få aktuelle klienter. De 12 resterende kontorene identifiserte til sammen ca. 90 aktuelle familier. 20 av disse av slo å la seg intervjuet. Tre møtte ikke opp til avtale, mens ca. 50 foreldre ga ingen respons etter purring.

En generell *begrensning* ved denne typen kvalitative studier er at en ut fra utvalgsmetodene *ikke* kan foreta *statistiske generaliseringer* av typen "x prosent av fattige barn er sosialt ekskluderte". Bortfallet er også stort, men det er ikke holdepunkter for å tro at de intervjuede familiene representerer et systematisk skjevt utvalg i noen bestemt retning. Vi antar derfor at funnene i materialet har overføringsverdi i forhold til etnisk norske barnefamilier med langvarig sosialhjelp.

4. Barnas situasjon

4.1. Familieforhold

De 17 barna/ungdommene lever i familier som alle har sine særpreg. Samtidig er familiesituasjonen til denne gruppen atypisk på mange områder i forhold til majoriteten av aldersgruppen. To av barna bor sammen med begge foreldrene, de øvrige bor sammen med moren. En tredjedel av disse har relativt jevnlig kontakt med biologisk far, resten har liten eller ingen kontakt. Omtrent halvparten har ofte kontakt med nære slektninger ellers. Ti har søsken som de bor sammen med, sju bor alene med mor. Vel halvparten av barna har foreldre med uttalte psykiske eller fysiske problemer, men ingen med rusproblemer. Fire av barna, alle jenter, har fysiske eller psykiske plager, to har vært frivillig plassert i barneverninstitusjon (en gutt og en jente), to gutter har støttekontakt. To jenter har vært utsatt for mobbing, som har utløst hjelpetiltak fra skole og barnevern.

Disse barna/ungdommene skiller seg i utgangspunktet fra "normalbefolkningen" av barn/unge gjennom den vanskelige familieøkonomien. Etersom det er sammenheng mellom helseforhold og arbeids- og inntektsforhold, er det kanskje ikke så rart at andelen foreldre med dårlig helse er høy i denne gruppen barn. Derimot er det mer påfallende at godt over halvparten av barna/ungdommene har en egen sykdoms- eller problemhistorie. Det er rimelig å anta at en oppvekst med helserelaterte problemer i familien vil ha betydning for barnas opplevelse av ulike andre sider ved sin livssituasjon. I intervjuene er derfor spørsmålene gjennomgående knyttet til betydningen av den vanskelige familieøkonomien i ulike sammenhenger.

4.2. Materielle forhold, aktiviteter.

Intervjupersonene synes å skille seg lite ut fra aldersgruppen generelt når det gjelder å ha forbruksgoder som musikkanlegg, tv-spill, PC og mobiltelefon. Dette er ting de stort sett har fått ved spesielle anledninger av slektninger, eller har spart til selv gjennom gaver eller ekstrajobber.

Selv om de fleste har disse vanlige forbruksgodene, har de mindre adgang til å bruke dem enn andre de kjenner. For eksempel er det få av de som har PC som også har Internett, pga problemer med kostnader til tellerskritt/fastavgift. Mange sier også at de har klare begrensninger på bruk av mobiltelefon, foreldrene porsjonerer ut kontantkort. Selv om de har cd-spiller, er det sjelden de har råd til å kjøpe nye cd'er. Sammenlignet med ungdommer fra familier med vanlig økonomi, kan det se ut som om denne gruppen i større grad må gjøre økonomiske prioriteringer. Pengeknappheten er hele tiden til stede i hverdagslivet.

Barna gir gjennomgående uttrykk for at de opplever flere typer savn som direkte følge av den knappe økonomien i familien. De materielle savnene knytter seg til mat, klær og ikke minst opplevelser, som ferier og fritidsaktiviteter. Følgende sitater illustrerer disse savnene:

Om mat: *"Det merkes at vi har lite penger på slutten av måneden – da er det tomt kjøleskap."*

Om klær: *"Jeg ønsker meg mest klær – klær og penger."*, *"Jeg merker at jeg ikke har råd til klær så ofte som mange andre."*, *"Skulle ønske det hadde vært skoleuniform."*

Om ferier og reiser: *"Jeg har aldri vært i utlandet, vi har ikke hatt råd."*

Om fritidsaktiviteter: *"Jeg kunne ikke være med på kino, bading og andre sanne ting."*

”Det koster jo penger å komme inn i skibakker og å dra på fjellet og sånt, det har vi aldri gjort.”

Og også mer generell frustrasjon over den knappe økonomien, hvor pengeknappheten hele tiden er til stede:

”Det hadde vært fint hvis du slapp dette med pengeproblemer, at penger ikke var et tema hver dag, liksom, at jeg slapp å høre ’jeg har ikke råd, har ikke råd’”.

De fleste ungdommene ser mangelen på de nevnte godene i sammenheng med den dårlige økonomien i familien. De opplever de nevnte savnene som noe de bare er nødt til å leve med, og ikke som noe de har valgt selv fordi de for eksempel bevisst motsetter seg kjøpepresset i ungdomskulturen.

4.3. Materielle savn gir sosiale tapsopplevelser

De materielle savnene som fremkommer i situatene gjør også noe med selvfølelsen og innebærer også sosiale tapsopplevelser. Ungdommene sammenligner seg med andre, og opplever seg selv som fattige – flere bruker denne betegnelsen:

- *”Jeg har jo alltid følt at jeg er fattigere enn andre.”* (gutt, 16 år)

- *”Det var litt kjipt å ikke ha penger, ikke kunne kjøpe ting og imponere venner.”* (gutt, 16 år)

- *”Jeg har ikke alt det venninnene mine har, de har mer, liksom.”* (jente, 10 år)

- *”De sier ’dere har ikke råd til det, dere’, liksom.”* (jente, 13 år)

- *”Det er mye venninnene mine kan gjøre som koster penger, det kunne jeg også ha lyst til, men jeg har jo ikke råd.”* (jente, 14 år)

- *”Jeg var sju – åtte år, da begynte jeg å merke at dette var ikke så gøy liksom, å ha mindre penger enn de andre i klassen.”* (jente, 15 år)

Savnet av selve de materielle godene og aktivitetene innebærer altså samtidig en opplevelse av et *sosialt tap*. Det å ikke ha ting og ikke kunne gjøre ting har samtidig en tilleggsdimensjon som handler om sosial rangering.

4.4. Sosiale nettverk.

Flere av ungdommene gir direkte uttrykk for at mangelen på penger og materielle goder innsnevrer deres sosiale handlingsrom og begrenser deres vennenettverk:

”Det er noen som er veldig populære, som har alt som er nytt, og så er det noen som ikke har alt, som de andre ikke gidder å snakke med, de vil ikke engang si hei og snakke til meg og sånn.” (jente, 13 år)

”Du blir utenfor hvis du ikke har noen penger, de andre tenker at ’vi kan ikke drive og spandere på henne hele tiden, så vi får droppe å spørre henne om å være med på ting’”.
(jente, 15 år)

”Jeg sier bare at ’nei det gidder jeg ikke være med på’, men det har også gjort at jeg har mistet kontakten med mange. (jente, 17 år)

Disse utsagnene viser at ungdommene faktisk opplever en sammenheng mellom mangelen på penger og vennekontakter. Sitatene illustrerer også hvordan mangelen på penger slår negativt ut i vennekontakter gjennom ulike sosiale ”mekanismer”: Jenta på 13 år opplever at hun skiller seg negativt ut i ytre statusmarkører, og at hun derfor blir utdefinert av de andre. Jenta på 15 år forestiller seg, kanskje ut fra erfaring, at vennene etter hvert opplever henne som en økonomisk belastning, og at de derfor unngår kontakt. Utsagnet kan også fortolkes som at hun selv holder seg unna fordi hun, med rette eller urette, forventer å bli avvist. Jenta på 17 år prøver å skjule mangelen på penger ved å finne andre påskudd for ikke å delta, og vennene kan etter hvert tro at det er de som blir avvist.

Nesten halvparten av barna/ungdommene deltar i organiserte fritidsaktiviteter, fire gutter i idrettsklubber. Tre av disse har også mange venner. Den fjerde av disse guttene har omtrent ingen venner, han får dekket medlemskontingenten fra barnevernet. To jenter driver med ridning, den ene etter initiativ fra skolen i forbindelse med mobbing, betalt av barnevernet. Den andre er med en venninne på ridesenteret, og får ri litt gratis mot å hjelpe til i stallen. To andre jenter er med i fritidsgrupper som skolen organiserer, som en type miljøarbeid blant utsatte elever. Selv om mange deltar i organiserte fritidsaktiviteter, er halvparten av disse forebyggende hjelpetiltak gjennom barnevern eller skole.

Av de 17 barna/ungdommene er det fem som gir uttrykk for at de har mange venner som de er ofte sammen med, selv om de ikke alltid har råd til å være med dem på f.eks. kino eller McDonalds. Tre av ungdommene kan beskrives som ”ensomme ulver”, som sier at de ikke savner flere venner. Disse tre har samtidig sterke bånd til familien. Tre andre har det vi kan kalle ”alternative nettverk”: to jenter deltar aktivt i en religiøs sekt sammen med resten av familien, og en jente på 14 definerer seg utenfor den typiske ungdomskulturen, sammen med noen få venner. Seks av ungdommene virker nærmest sosialt isolerte, flere av disse sier også at de savner flere venner.

I en større spørreundersøkelse fra NOVA konkluderes det med at ungdom fra familier med dårlig råd har færre venner og føler seg mer ensomme og upopulære enn ungdommer fra familier med god eller middels økonomi. En tredjedel av ungdommene med dårlig råd opplever seg som upopulære. Dette resultatet peker i samme retning som tendensen i vår intervjuundersøkelse, selv om andelen som faktisk oppgir å ha få venner er betraktelig høyere i vårt materiale. I NOVA-undersøkelsen konkluderes det videre med at opplevelsen av sosial isolasjon ikke har sammenheng med hvor mye penger ungdommene har til personlig forbruk. Dette resultatet står i direkte motsetning til det som ungdommene i vår kvalitative undersøkelse gir uttrykk for, nemlig at mangel på penger går ut over vennenettverket. En mulig fortolkning av disse motstridende resultatene kan være at ungdommene i vårt materiale kommer fra familier med betydelig dårligere råd og/eller har vært fattige over lengre tid enn familiene med dårlig råd i NOVA-undersøkelsen.

4.5. Hvordan reagerer ungdommene på situasjonen sin?

Hvordan forholder ungdommene seg til en oppvekst med lite penger? Unntatt et par av de yngste er alle bevisste på at de lever i en familie som har mindre penger enn de fleste andre. Det ser ut til å være tre hovedreaksjoner på denne situasjonen:

1. Bagatellisering – ”Vi klarer oss bra, vi sulter ikke”, ”Alt går greit” (samtidig som de ellers gir uttrykk for at det er mye de savner)
2. Bitterhet, Frustrasjon ”Det er dårlig gjort, alle burde hatt like mye penger, det burde ikke være noe skille.”
3. Resignasjon: ”Det er litt dumt å ikke ha råd, men jeg er vant til det, det er bare liksom sånn.”, ”Det er sånn det er, det aksepterer jeg, fordi det er sånn.”, ”Det er litt trist.”

Det er den siste reaksjonstypen som ser ut til å være den vanligste.

Intervjumaterialets størrelse og sammensetning gjør det vanskelig å si noe om kjønnsforskjeller når det gjelder ungdommenes opplevelse av og reaksjon på situasjonen som ”fattig”. Jentene utgjør to tredjedeler av intervjuene. Alle unntatt én er tenåringer, mot bare halvparten av guttene. Utgangspunktet for sammenligning er dermed vanskelig. Et inntrykk er likevel at jentene i større grad tar den vanskelige situasjonen inn over seg og er sterkere berørt sosialt enn guttene.

Noen av ungdommene synes å ha utviklet bestemte **mestringsstrategier**, som bidrar til innhold og mening i hverdagslivet.

To jenter på 17 og 14 skriver dikt og noveller, den ene leser også mye og samler på bøker. ”Jeg skriver på en bok. Det er så deilig å kunne skape en helt annen verden, hvor dagligdagse problemer ikke er problemer.” Denne jenta blir oppmuntret til å skrive av en av lærerne sine.

”Hadde jeg hatt det som et vanlig menneske så hadde jeg ikke hatt tid til å begynne å skrive de novellene – det er på en måte selvhjelp, en måte å få ut følelser på, og fantasier, kanskje det en dag kan bety noe for andre mennesker.”

En gutt i videregående skole jobber på fritiden, sparer målbevisst til bil, og ser frem til å få fagbrev og bli håndverker, inspirert av bestefaren.

En annen gutt i 10. klasse er opptatt av å få gode karakterer, så han kan komme inn på den videregående skolen han ønsker og etterpå studere til samme akademiske yrke som støttekontakten sin.

En tredje gutt på 16 år, en typisk ”ensom ulv”, programmerer nye dataspill, og har talent for tegning. Han har som mål å starte egen virksomhet, slik som onkelen sin.

Ved siden av å illustrere ulike måter å mestre hverdagen på, viser sitatene at disse ungdommene også har bevisste mål for fremtiden. Sitatene viser også betydningen av en ”mentor”, at det finnes en annen voksenperson enn foreldrene som ungdommen kan hente støtte og inspirasjon fra. Som forebyggende hjelpetiltak er det viktig at en støttekontakt kan fungere som en slik ”mentor”, slik det framkommer i ett av sitatene.

De eldste ungdommene gir uttrykk for at de har lært noe av en oppvekst med lite penger:

”Jeg føler at jeg blir tvunget til å bli mer voksen.” (Jente, 17 år)

”Aldri så galt at det ikke er godt for noe, jeg har i hvert fall lært meg at en må være forsiktig med penger og få seg en utdanning og komme seg videre i livet, fortid er fortid.” (Jente, 15 år)

”Ja, det har lært meg å spare.” (Gutt, 16 år)

”Fra jeg var liten hadde jeg ikke råd til sånt som de andre, så jeg har bestemt meg, jeg skal bli rik når jeg blir stor.” (Gutt, 16 år)

”Jeg vil ikke ha det sånn! Jeg vil virkelig få meg en utdanning og tjene penger og ikke leve på sosialen. ... men jeg er redd for at hvis jeg går dit så kommer jeg til å bli avhengig av sosialen, og at jeg gir opp.” (Jente, 17 år)

Flere av de intervjuede saksbehandlerne gir uttrykk for at denne jentas frykt for å havne på ”sosialen” er berettiget: *”Mange av barna til langtidsmottakerne møter opp på sosialkontoret på 18-års dagen.”*

5. Foreldrenes situasjon

5.1. Bakgrunnsopplysninger

Alle foreldrene er i aldersgruppen 35 – 50 år. Halvparten har en kortere yrkesutdanning eller videregående, den andre halvparten har ungdomsskolen som høyeste utdanning. To tredjedeler har vært lenge hjemme med barn, og/ eller har løs tilknytning til arbeidslivet med deltidsarbeid og sporadiske småjobber. Dermed har mange små opparbeidede rettigheter i forhold til trygd. Den typiske bakgrunnen for klientsituasjonen er kombinasjoner av helseproblemer, arbeidsledighet og samlivsbrudd. En knapp tredjedel har store gjeldsproblemer. For de fleste dreier sosialhjelpen seg om støtte til supplerende livsopphold og støtte til husleie og strøm når trygdeytelser (atføring, rehabilitering, dagpenger, overgangsstønad, uføretrygd) eller inntekt fra deltidsarbeid ikke strekker til. En tredjedel av foreldrene har hatt sporadisk hjelp fra sosialkontoret i over 10 år, resten de siste to-tre årene.

5.2. Sammenfatning av klientsituasjonen

Hverdagssituasjonen til de aller fleste av foreldrene kan stikkordsmessig sammenfattes som **underskudd på overskudd**. Foreldrene gir uttrykk for at de er slitne.

Bare noen få av foreldrene ser noen realistiske muligheter til å klare seg selv i løpet av de nærmeste årene. De fleste gir uttrykk for et framtidsperspektiv med knapp økonomi i mange år framover.

Dels sees denne slitenheten og mangelen på overskudd i sammenheng med **helseforhold**, men også med den **økonomiske situasjonen**, med **forsørger- og foreldrerollen** og med **forholdet til sosialkontoret**.

5.3. Ulike konsekvenser av en vanskelig økonomi

Økonomisk kan livet som sosialklient oppsummeres som et vedvarende ”**knapphetens tyranni**”, som tærer på energi og tiltaksevne. Noen sitater kan illustrere denne opplevelsen:

”Man blir dritt lei! Det blir slitsomt når man må gå i butikken – å, koster et kneippbrød fem kroner – jeg har innmari lyst på husholdningsbrødet, men det koster 13- sånne ting... energien blir tappa, for man bruker så mye energi på å tenke, å gruble”.

”Nå bruker jeg 90 prosent av den våkne tida mi på å bekymre meg om jeg får penger til å betale regningene.”

”Økonomien er også en belastning på det psykiske området, jeg føler liksom at jeg klarer det ikke, at det hopper seg opp, føler at ’ de regningene der, får jeg ikke betalt dem nå, så... ’”

Disse to siste sitatene illustrerer at ”knapphetens tyranni” også innebærer en opplevelse av **tap av kontroll over livssituasjonen**, ved siden av de gjentakende opplevelsene av tap og savn knyttet til ulike goder.

I forhold **til materielle savn** gir mange uttrykk for at
”det er dyrt å være fattig - jeg har ikke nok til å legge av til det blir utsalg.”

Mangel på **klær** er et gjennomgangstema:
”De klærne jeg har, de har jeg fått av venninner... jeg blir glad, men du kan tenke deg hvor nedverdiggende det føles.”

Sitatet illustrerer at de **materielle savnene** samtidig innebærer **sosiale og psykiske tapsopplevelser**.

Angående **mat** – mange gir uttrykk for at det kan være knapt i uken før en utbetaling.
”Noen ganger er det så ille at du sitter der med litt egg og mel – altså du må gjøre det beste ut av det med veldig lite.”

”Vi spiser flere ganger i uka nede hos min far, vi har ikke middag hver dag, for å si det sånn.”

Selv om alle sier at de har en kjerne av **nære venner/familie**, gir også de aller fleste uttrykk for at den økonomiske knappheten går ut over den sosiale kontaktflaten:

”Jeg har ikke råd til å gjøre så mye som de har råd til – den økonomiske situasjonen min har nok betydd at jeg har sklidd ut av den vennekretsen jeg hadde.”

”Det blir for flaut å si ’ nei jeg har ikke penger’ – da sier man heller at jeg orker ikke for jeg har så vondt i ryggen.”

”Du trekker deg vel litt unna. Du tenker at du belaster dem med dine problemer ... det blir sånn at ’ dette har vi hørt 150 ganger før’”.

Savn av **ferie** og muligheten for avbrekk i en ensformig livsførsel er et gjennomgangstema.

”Barna og jeg har ikke vært på ferie sammen på seks år”.

Og mer generelt:

”Vi drar aldri noen steder.”

En detalj i dette bildet er at problemer med penger til offentlig kommunikasjon stadig dukker opp som tema i samtalene.

5.4. Foreldrerollen

I forhold til **forsørgerrollen** sier en far:

”Det verste med situasjonen med dårlig økonomi er følelsen av å ikke klare å forsørge en familie selv, det er nedverdiggende, du føler at du ikke er voksen, og når du sitter med den følelsen er det vanskelig å løfte seg, å komme seg ut av situasjonen.”

Mange snakker direkte og indirekte om **skyldfølelse overfor barna** i forbindelse med den dårlige økonomien:

”Jeg tenker veldig mye på at barna får en helt annen oppvekst enn den jeg hadde... jeg føler at det går ut over ungene at jeg er deppa og irritert fordi vi ikke har penger til å gjøre ting – jeg blir så lei – hvorfor kan ikke jeg få lov til å gå ut med ungene mine en dag og bare finne på noe gøy?”

Andre legger også vekt på at den dårlige økonomien også begrenser mulighetene til **stimulere** barna. En mor sier:

”det plager meg at jeg av økonomiske grunner ikke kan gi ham støtte til aktiviteter der han kunne hevde seg og styrket selvtilliten. Det blir jo det motsatte når du ikke har penger, da kan jeg bygge ned selvtilliten hans i stedet for opp.”

Forholdet til barna beskrives godt, barna beskrives som forståelsesfulle og aksepterende, til tross for episoder med frustrasjon og krancling rundt penger. Samtidig opplevere de fleste skyldfølelse og dårlig samvittighet når de stadig må si nei til barnas ønsker.

”Det er der jeg føler noen av de tyngste dagene, når vi må si nei, de får jo ikke oppleve det som kanskje alle vennene får, og det kan være deprimerende noen ganger – at du hele tiden liksom må holde igjen.”

Det er ikke holdepunkter i materialet for at barna tar på seg for store omsorgsoppgaver (“parentifisering”) på grunn av foreldrenes vanskelige situasjon, selv om enkelte foreldre er inne på tanken.

”Det blir frustrasjon og sinne, men vi er flinke til å snakke sammen, men altså, det blir veldig mye ansvar over på ungene, det er veldig mye ungene skal forstå som de egentlig ikke skulle trenge å forholde seg til.”

5.5. Relasjonene til sosialkontoret

De fleste gir uttrykk for negative opplevelser med sosialkontoret. Mange opplever kontakten mer som en tilleggsbelastning enn som hjelp. Ankepunktene dreier seg om vanskelig tilgjengelighet, lite informasjon, byråkratiske dokumentasjonskrav, skifte av saksbehandlere og lite effektiv hjelp i forhold til selvhjulpenhet. Flere som føler seg korrekt behandlet i forbindelse med den økonomiske hjelpen, gir samtidig uttrykk for at de savner råd og veiledning ut fra et helhetsperspektiv på sin livssituasjon. Og mange forteller om episoder hvor de har følt seg ydmyket og krenket i møte med kontoret. Opplevelsen av å ikke bli trodd nevnes ofte.

”Jeg har vært utrolig mye opprørt og bitter over den behandlingen jeg har fått på sosialkontoret.. det verste er kanskje at du ikke blir trodd.”

Dette utsagnet utdypes av det neste sitatet:

”Jeg har sittet på sosialkontoret og sagt at vi har ikke mat... og da har de sagt til meg at du har sikkert litt knekkebrød og leverpostei... jeg har sagt nei, og de har sagt at selvfølgelig har du det.”

Sitatene nedenfor illustrerer at kontakten med sosialkontoret kan handle om skamfølelse, om opplevelse av ydmykelse og avmakt, om slitsomhet og oppgittethet knyttet til alle dokumentasjonskrav, og om mangelen på ”den menneskelige faktor”, det å ikke føle seg sett som en hel person.

”Jeg synes det er slitsomt å ha kontakt med et sosialkontor... søknadene og alle papirene...”

”Jeg synes det er veldig vanskelig å få menneskelig kontakt. Det går veldig mye på formaliteter, alt skal være riktig på papiret. Det er veldig lite menneskelig faktor, det å kunne prate om ting.”

”Det er en meget tung gang å gå...det er nedverdige... det ødelegger meg.”

”Jeg føler at man blir sett veldig ned på og at 'her er det jeg som bestemmer, så kom ikke her'”.

Bare to av foreldrene har en udelt positiv oppfatning av sosialkontoret. Flere av de som føler seg korrekt behandlet i den økonomiske hjelpen, gir samtidig uttrykk for at de savner råd og veiledning ut fra et helhetsperspektiv på sin livssituasjon:

”Jeg syns de på et tidligere tidspunkt kunne ha gått inn og sett familiens situasjon på en annen måte enn bare økonomi... jeg mener at en sosialrådgiver ikke bare er en som skal dele ut penger, men også gi råd og prøve å sette folk i en situasjon hvor de kan bli selvhjulpne, og ikke bare dele ut småbeløp.”

Dette siste poenget gjentas av flere:

"De jobber egentlig sånn at de holder på klienten i stedet for å få dem ut i eget arbeid, de bare holder dem sånn at de er akkurat i live, men ikke sånn at de slutter å være klient."

6. Intervjuer med saksbehandlere på sosialkontor

Hovedkonklusjonen i avsnitt 2.3 om en relativ restriktiv praksis ved søknader om tilskudd til barnas fritidsaktiviteter må nyanseres noe, enkelte kontorer synes å strekke seg lengre enn andre. Dette gjelder også konklusjonen om samarbeid med barnevernet, hvor noen kontorer aktivt informerer foreldrene, drar på hjemmebesøk og har jevnlige møter med barnevernet.

Intervjuene med saksbehandlerne gir i det hele tatt inntrykk av nokså ulike "kulturer" på de forskjellige sosialkontorene, også innen samme kommune. Disse forskjellene handler både om organisatoriske forhold, kontakten med brukerne, nivået på satsene, tolking av livsoppholdsbegrepet og bruk av skjønn. Det tegnes også svært ulike bilder av langtidsbrukerne. Noen legger vekt på at klientene er i en vanskelig situasjon med "underskudd på overskudd" og trenger å bli ivaretatt, mens andre beskriver klientene som "bare opptatt av øyeblikkets behov, med manglende evne til å disponere penger."

Hovedtemaene i intervjuene var saksbehandlerens oppfatning rundt klientfamiliens livssituasjon, sosialkontorets tiltak for å imøtekomme barnas behov i disse familiene, og i denne sammenhengen også samarbeidet mellom sosialkontoret og barneverntjenesten. Nedenfor følger eksempler på typiske uttalelser fra saksbehandlerne på disse ulike områdene.

Hva mener saksbehandlerne kjennetegner situasjonen til langtidsmottakere med barn? Flertallet gir uttrykk for **forståelse og innlevelse** i forhold til klientenes situasjon. En av saksbehandlerne sier at:

"Det mest typiske ved langtidsklientene er underskudd på overskudd. Dette virker hemmende - ugjorte ting hoper seg opp, det utvikler seg til onde spiraler, slik at det bare blir vanskeligere og vanskeligere å klare dagliglivets krav."

Flertallet opplever klientene som slitne og oppgitte, i en situasjon med langvarige helseplager, arbeidsledighet, lav utdanning og ofte gjeldsproblemer:

"Det er mange enslige forsørgere med psykiske problemer, og mennesker med så lave trygdeytelser at de ikke får inntekten til å strekke til."

"Det er sammensatte problemer, og de fleste strever veldig, veldig hardt for å få det til. De har det veldig knapt, hvordan de enn vender på det, så klarer de ikke å holde seg innenfor normen."

"De føler at de aldri kan 'slå ut håret'. De har ikke råd til å reise på ferie, barna deres kan ikke være med på alt det de andre er med på, ja, de føler presset."

Et mindretall av saksbehandlerne gir mer **negative bilder av klientene**:

"De har lite utdanning, dårlig betalte jobber frister ikke, derfor jobber de svart og går på sosialhjelp."

"De skyver barna foran seg, de spekulerer i at sosialkontoret dekker nødvendige utgifter."

"De skulle ha klart seg på sosialhjelp, de har en rotete økonomi med kjøpekort og forbruksgjeld."

"Klientene er velferdsstatens barn, de er sosialisert til at det offentlige skal ordne opp, terskelen for å gå på sosialkontoret er der ikke lenger - muligens hos pensjonistene."

"Det virker som klientene tenker annerledes enn meg, vi er ikke på samme nett. Vi kunne gitt mer, men så er det klientenes motivasjon og mistanken om at de ikke er ærlige."

Mange gir også uttrykk for at de forstår at klientene opplever sosialkontoret som "byråkratisk", med vanskelig tilgjengelighet, faste normer og stadige dokumentasjonskrav.

Har sosialkontorene "blikk" for barnas situasjon i "fattige" familier?

"Jeg tror nok vi har et blikk til barna, men det er barnevernet som på en måte har det formelle ansvaret i forhold til barna, det er de voksne som er våre klienter, og det er økonomi som på en måte er kjernepunktet i kontakten."

"Barna vil jeg si at vi ser lite til, vi er ikke flinke til å innkalle hele familien for å se på hvordan de fungerer, og så får vi signalene først når det går veldig galt. Men sånn i utgangspunktet er ikke barna vår målgruppe. Vi er ikke flinke til å se familien under ett."

"Helheten ble bedre ivaretatt før det ble et skille mellom sosialkontor og barnevern."

"Vi drar sjelden, veldig sjelden, på hjemmebesøk, og det kommer av at arbeidssituasjonen er veldig hektisk."

"Vi har et veldig stort ansvar for å se disse barna, og det blir veldig dyrt å ikke sette inn hjelpetiltak nå, og kanskje være ekstra rause overfor disse barnefamiliene."

Sosialkontorets støtte til barnas spesielle behov, særlig fritidsaktiviteter:

"Rundskrivet(1-34/2001) sier at fritidsaktiviteter er en nødvendig del av livsoppholdet, og at det er definert inn i satsen - klienter med barn har fått mer penger, men ikke i form av mer tilskudd til slike ting... så det har ført til at vi gir mindre penger til fritidsaktiviteter enn tidligere."

"Det er liksom vanskelig (å skjerme barna), det er foreldrene som har ansvar for barna sine og er ansvarlig for å disponere pengene sånn at barna får det best mulig."

"Vi gir støtte til en fritidsaktivitet pr barn pr halvår, det er rundt tusen kroner."

Samarbeid med barnevernet, særlig i forbindelse med forebyggende, frivillige hjelpetiltak.

”Mange foreldre tar frivillig kontakt med barnevernet for å få hjelp etter 4.4.”

”Det varierer om folk vil ta imot hjelp fra barnevernet når vi informerer. Men hvis de er litt nedkjørt er de egentlig glad for det.”

Sosial arv?

”Det er mange barn som kommer på døra her når de er 18 år. Krever leilighet og penger og alt, og nå har foreldrene sørget for dem i så mange år, så nå får kommunen ta over.”

”Barna fra disse familiene dukker selv fort opp på sosialkontorene når de blir 18 år, særlig hvis det er rusproblemer i familien.”

Sosialhjelp som langtidsytelse?

”Det er så mange som har så store problemer at de kommer til å slite i veldig mange år.”

”Sosialhjelp er jo ment å være midlertidig... det synes jeg er et tankekors – det er ikke ment å være en langvarig ytelse. Men det er det jo for de fleste.”

7. Hvordan bedre barnas situasjon i familier med langvarig sosialhjelp?

En hovedkonklusjon i undersøkelsen er at familiens vanskelige økonomi rammer barna. De opplever ulike typer savn, dels av materielle goder, dels av aktiviteter og opplevelser. Disse savnene har også en sosial side, mange av ungdommene opplever seg selv som ”fattige”. Mange opplever at den økonomiske knappheten begrenser kontakten med jevnaldrende. Barnas situasjon må sees i sammenheng med foreldrenes situasjon. Foreldrene gir uttrykk for at livet som sosialklient er slitsomt. Det meste av energien går med til prøve å få inntektene til å ”gå rundt” til å dekke det aller nødvendigste. Situasjonen oppleves som et ”knapphetens tyranni”, uten muligheter for variasjon, utspredelse eller overskudd.

Mot denne bakgrunnen, både ut fra barnas og foreldrenes situasjon, må derfor **nivået på sosialhjelpssatsene og livsoppholdsbegrepet** diskuteres nærmere.

I rundskriv 1-34/2001 til sosialtjenesteloven heter det at formålet med økonomisk stønad er at alle skal sikres *tilstrekkelige* midler til livsopphold. Videre heter det at stønaden skal sikre et *forsvarlig, men nøkternt* levesett. I avsnittet ”Hjelp til selvhjelp” heter det at søkeren skal sikres et forsvarlig livsopphold, men ”på den annen side bør ytelsen ikke være så høy at klienten ikke motiveres til å skaffe seg arbeid.” Tilsvarende heter det i St.meld. 6 (2002-2003) *Tiltak mot fattigdom* at ”det er et mål at det skal lønne seg å arbeide”, og at ”regjeringen vil utrede spørsmålet om å innføre et stønadstak for å sikre at samlede stønader ikke når et slikt nivå at de overstiger vanlig arbeidsinntekt.” I samme melding sies det også at ”Noen har dårlig helse, funksjonshemming og andre problemer som gjør at de for kortere

eller lengre tid ikke kan arbeide. Disse skal sikres en tilstrekkelig levestandard, samtidig som de gis mulighet for meningsfylt aktivitet og samfunnsdeltagelse.”

Disse sitatene illustrerer den vanskelige balansegangen mellom hensynet til en **forsvarlig inntektssikring** gjennom sosialhjelpen, og insentivhensyn i forhold til **arbeidslinja**. Få, om noen, av de intervjuede foreldrene vurderer inntektsnivået sitt som tilstrekkelig. Mange av saksbehandlerne gir også uttrykk for at stønadene ikke strekker til. I forbindelse med målet om ”hjelp til selvhjelp” og incentiver for arbeid er det nærliggende å konkludere med at de lave stønadssatsene og det snevre livsoppholdsbegrepet virker mot sin hensikt, og i stedet bidrar til å passivisere klientene. Stønadssatsene gir ikke rom for noen opplevelse av overskudd i hverdagslivet. Det meste av energien går med til å få de knappe stønadene til å dekke det aller nødvendigste.

I rundskriv 1-34/2001 heter det i avsnittet om barnefamilier at ”det kan være godt forebyggende arbeid for barn å sørge for at familier med vanskelige økonomiske forhold er i stand til å gi barna tryggere materielle kår.” En jente på 15 ser stønadsnivået i det samme forebyggende perspektivet: *”Det burde blitt høyere satser, de burde sett på levekåra til de som har det sånn, mange unge går feil vei på grunn av det... de kunne ha hjulpet litt mer, gitt støtte til ting de trenger, til ferie en gang i året, det hadde hjulpet mye!”*

Et konkret forslag i retning av å gjøre sosialhjelpssatsene tilstrekkelige og forsvarlige kan være å legge til grunn standardbudsjettet for forbruksutgifter fra SIFO. For sammenlignbare forbruksutgifter ligger disse satsene betraktelig høyere enn de veiledende normene for økonomisk sosialhjelp.

Tiltak direkte mot barn

I det nevnte rundskrevet heter det under avsnittet ”kjerneområder i livsoppholdsbegrepet” at ”Hensynet til at barn skal ha en normal oppvekst til tross for familiens dårlige økonomi innebærer bl.a. at de får mulighet til å delta i fritidsaktiviteter. I den grad dette krever særlig utstyr, er slikt utstyr en del av livsoppholdet.” Dette utdypes i avsnittet om barnefamilier: ”Barn bør få mulighet til å delta i de aktiviteter som er vanlige for jevnaldrende på stedet”, men: ”Det må samtidig tas i betraktning at alle ikke kan være med på alt, og at det kan være et uheldig signal dersom sosialtjenesten gir stønad til kostbare aktiviteter som andre barn ikke kan være med på.”

Konklusjonen ut fra intervjumaterialet er at støtte til fritidsaktiviteter i liten grad når fram. De fleste med slike tiltak har fått støtten gjennom barnevernet som forebyggende tiltak. Flere av foreldrene forteller om avslag fra sosialkontoret på slike søknader, med henvisning til normbeløpet. Her kunne det vært vist til rundskrevet, hvor det heter at ”Den individuelle vurderingen kan ikke fullt ut erstattes med en kommunal norm eller statlige retningslinjer for barns livsopphold.” Men i følge flere av saksbehandlerne kan det se ut til at det er nettopp dette som skjer.

Ser sosialkontoret barna?

Flertallet av saksbehandlerne gir uttrykk for at de i liten grad har ”blikk” for barnas situasjon i familiene, selv om de har dem i bakhodet. Ved mistanke om at foreldrene har alvorlige problemer med å disponere penger, for eksempel ved gjentatte restanser på husleie og strøm, er det vanlig å sende bekymringsmelding til barnevernet. Men flere gir uttrykk for at de burde vært på banen tidligere. Samtidig gir mange uttrykk for at barna ”ikke er deres bord”. Sosialkontoret forholder seg til foreldrene, som forutsettes å dekke barnas behov. Barna i disse familiene oppfattes som barnevernets ansvar. Dette synet kan diskuteres,

livsoppholdsbegrepet omfatter hele familiens behov, inkludert barna. Når saksbehandlerne sier at de i liten grad forholder seg til barna forklares dette gjerne ut fra ressursituasjonen ved kontorene. For eksempel er det ressurskrevende å dra på hjemmebesøk.

Mer indirekte kunne sosialkontoret skjerpet sitt blikk for barna gjennom å styrke det sosiale arbeidet med foreldrene. Mange av foreldrene etterlyser nettopp mer tid fra saksbehandlerne side til å snakke med dem om hele livssituasjonen sin, for eksempel i forbindelse med foreldrerollen og bekymringer i forhold til barna.

Samarbeid med barnevernet

I St.meld. 39(2001-2002) *Barn og unges oppvekst- og levekår* heter det at barnevernet er av særlig betydning for å bedre situasjonen for fattige barn. Ved siden av at sosialhjelpen kan gi støtte til fritidsaktiviteter til barn, kan også barnevernet gi slik støtte som ledd i forebyggende barnevernsarbeid. Det sies videre at det må satses mer på å utnytte hjelpeapparatet i kommunene bedre samlet sett.

Ut fra intervjuene med saksbehandlere og foreldre ser det ut som det er et stykke fram til en slikt helhetlig og samordnet forebyggende innsats fra sosialkontor og barnevern i forhold til barn i vanskeligstilte familier. Det virker tilfeldig om saksbehandlerne orienterer foreldre om mulighetene for hjelp gjennom barnevernets frivillige hjelpetiltak. Det gis motstridende inntrykk av hvorvidt foreldre er interessert i slik støtte fra barnevernet. Noen gir eksempler på at foreldre selv kontakter barnevernet, mens andre sier at ”nevner vi barnevernet står håret rett opp.” Enkelte av saksbehandlerne gir inntrykk av at det forekommer tautrekking om fordeling av utgifter mellom sosialkontorets livsoppholdsmidler og barnevernets midler til frivillige hjelpetiltak.

”Sosial arv”?

En problemstilling som kommer fram gjennom materialet dreier seg om ”sosial arv” i familier med langvarig sosialhjelp. Er det slik at barn i klientfamilier sosialiseres inn i klientrollen? Flere av ungdommene og foreldrene tar opp dette temaet. Flere saksbehandlere mener å se tendenser til at barna går i foreldrenes fotspor. Nærmere innsikt i hvordan økonomiske vansker eventuelt overføres mellom generasjoner vil ha sentral betydning i forhold til forebyggende sosialpolitikk.

Et annet aspekt ved ”sosial arv” handler om helse. I dette intervjumaterialet har mange av foreldrene helseproblemer, og over halvparten av barna har selv en sykdoms- og problemhistorie. Kan det være slik at det å være barn i en klientfamilie også har konsekvenser for barnas helse?

Sosialhjelp – trygd

De fleste av foreldrene har trygdeytelser som ofte ikke strekker til, slik at de i kortere eller lengre perioder må supplere trygden med sosialhjelp. Ettersom målgruppen for prosjektet nettopp er langtidsmottagere av sosialhjelp, ser vi få eksempler på at sosialstønden fungerer som en midlertidig hjelp til selvhjelp. Mange har vært inn og ut av systemet i 10 år og mer, uten at situasjonen deres har blitt merkbart bedre i forhold til selvhjelpenhet. Flere av saksbehandlerne opplever dette som et tankekors – ”*Sosialhjelpen er ikke ment å være en langvarig ytelse. Men den er jo det for de fleste.*”

Ca. en fjerdedel av foreldrene ser muligheter for å bli selvhjulpne gjennom eget arbeid i løpet av de neste månedene. Noen håper på å få innvilget uførestønad. Dette vil gjøre den økonomiske situasjonen deres mer forutsigbar og oversiktlig, men ikke gi mer penger pga liten opptjening. Flertallet av foreldrene ser ikke noen muligheter for å forbedre sin

situasjon på mange år. Det kan være etter et usikkert atferds/rehabiliteringsprogram, eller når barna er større. Flere har også opparbeidet gjeld som de ikke ser noen vei ut av.

Et sentralt spørsmål bør være om barnas behov i disse familiene blir tilstrekkelig ivaretatt gjennom dagens stønadsordninger. Disse familiene opplever hjelpesystemet som et uoversiktlig lappeteppes av utilstrekkelige trygder og uforutsigbar og byråkratisk sosialhjelp, som heller ikke synes å bidra til selvhjelpenhet. Her er det nærliggende å gjenta poenget i rundskriv 1-34/2001 om at det kan være godt forebyggende arbeid for barn å sikre at vanskeligstilte familier blir i stand til å gi barna tryggere materielle kår. Ut fra intervjuene med barna, foreldrene og saksbehandlerne må vi konkludere med at dagens hjelpeordninger ikke oppfyller dette målet.

8. Aktuell litteratur

Epland, Jon (2001): *Barn i husholdninger med lav inntekt: Omfang, utvikling, årsaker*. Statistisk sentralbyrå. Rapport 2001/9

Sletten, Mira A., Fløtten, Tone, Bakken, Anders (2004): "Vennskapets pris - fattigdom og sosial isolasjon i ungdomstida." *Tidsskrift for ungdomsforskning*. 2/2004.

Ytrehus, Siri (2004): *Fattige barn i Norge. Hvem er de og hvor bor de?* Fafo-rapport 445. Fafo 2004

SIFO (2004) *Standardbudsjett for forbruksutgifter*.

Arbeids- og sosialdepartementet: St.meld. nr. 6 (2002 - 2003): *Tiltaksplan mot fattigdom*.

Arbeids- og sosialdepartementet: Rundskriv 1-34/2001. *Sosialtjenesteloven kapittel 5*.

Arbeids- og sosialdepartementet: Tilleggsrundskriv U-2/2004: *statlige veiledende retningslinjer for utmåling av stønad til livsopphold etter sosialtjenestelovens § 5-1 tredje ledd mv.*

Barne- og familiedepartementet: St.meld. nr. 39 (2001 - 2002): *Oppvekst og levekår for barn og ungdom i Norge*.